

Konsesjonslovene - de politiske konsekvensene av den andre industrielle revolusjon i Norge av **Andreas R. S. Dugstad**

Utviklingen av vannkraften og den kraftkrevende industrien i Norge utløste en svært het prinsipiell debatt om hvem som hadde rett til å eie og kontrollere de norske naturressursene. Det var særlig den store andelen av utenlandsk eierskap i norsk vannkraft og industri som skapte uro i den norske befolkningen. Men etter hvert som debatten utviklet seg ble også andre hensyn viktige, som frykten for private kraftmonopol, billig allmenn kraftforsyning og arbeiderrettigheter.

Fra 1906 til 1917 innførte det norske Stortinget en serie konsesjonslover for vannkraft og andre naturressurser. Disse lovene ga den norske staten utvidede fullmakter til å sette betingelser for utbygging og utnyttelse av norske vassdrag med muligheter for å diskriminere mot utenlandske investorer. Det kanskje mest kontroversielle prinsippet i konsesjonslovene var «hjemfallsretten» - nemlig at vassdrag og vannkraftverk tilfalt staten vederlagsfritt etter at konsesjonsperioden utløp. Samtidig fikk det offentlige forkjøpsrett på alle norske vassdrag.

På tross av at konsesjonslovene fikk deler av skylden for de minkende investeringene i norsk vannkraft i mellomkrigstiden, ble lovene beholdt og ble senere en viktig inspirasjonskilde til forvaltningen av oljen på norsk sokkel. Prinsippet fra konsesjonslovene om at norske naturressurser først og fremst skulle eies av den norske offentligheten eller på annen måte være under streng demokratisk kontroll er stadig et særtrekk ved norsk politikk.

Nye utfordringer

Den andre industrielle revolusjonens inntog i Norge ble skjellsettende for den videre politiske og økonomiske utviklingen i landet. Den teknologiske utviklingen hadde gjort de mange norske vassdragene til en potensiell gullgruve som innsatsfaktor i den nye kraftkrevende industrien. Enkelte av fossene hadde riktignok allerede hatt en økonomisk betydning som turistmål, og enkelte av vassdragene var viktige transportveier for fløting av tømmer, men det kunne likevel ikke måle seg med den økonomiske betydningen av å bruke vannets kretsløp i elektrisitetsproduksjon, som igjen kunne brukes til de nye kraftkrevende industriene. Kampen om den nye ressursen satte det norske samfunnet ovenfor helt nye utfordringen i møtet med moderniteten, der både framtiden til det unge demokratiet og nasjonens selvstendighet var kjernepunkter. Løsningene som ble presentert introduserte helt nye prinsipper i norsk politikk og skapte et unikt demokratisk system for forvaltningen av naturressursene.

På flere punkter skilte den nye kraftkrevende industrien seg fra de mer tradisjonelle næringene i Norge. For det første var den høyt teknologisk og krevde svært omfattende tekniske

kunnskaper for å kunne gjennomføres. Den kraftkrevende industrien var også svært kapitalintensiv. Det var etter hvert et betydelig antall av nordmenn som hadde tilegnet seg kunnskap gjennom ingeniørutdannelse i utlandet. Men investeringene som skulle til for å bygge store demninger, lange rørgater, kraftverk og store produksjonsanlegg krevde en type konsentrasjon av kapital og en villighet til å ta sjanser som i stor grad var fraværende i det private norske borgerskapet (Sejersted 2002:318). Investeringene i norsk vannkraft kom derfor i stor grad fra utenlandske selskaper.

Interessen for de norske vassdragene kom stort sett fra selskaper i de mest industrialiserte landene i Europa, som Storbritannia, Tyskland og Frankrike, samt også Sverige. Senere kom det også investeringer fra USA. Noen av investorene kun investorer, slik tilfellet var for Norsk Hydros franske og svenske eiere. Men noen av de utenlandske investorene som interesserte seg for norsk vannkraft var store mektige vertikalt integrerte selskaper der de ofte både kontrollerte råstoffutvinning, produksjon og salg, og opererte i flere land. Enkelte av selskapene var regelrette kolosser i norsk målestokk. Den tyske kjemigiganten *Badische Anilin & Soda-Fabrik* som ved flere anledninger var interessert i norsk vannkraft hadde i 1905 en egenkapital på 250 millioner kroner – en sum som tilsvarte 52 % av den kapitalen alle Norges 83 forretningsbanker forvaltet til sammen (Haaland 1995:49).

Den norske vannkraften hadde enkelte store fordeler i forhold til andre land med mye vannkraft. De norske fjellplataene med sine mange høytliggende innsjøer kunne med relativt små reguleringer fungere som magasin for vannkraftverk. Her skilte Norge seg fra et land som Sveits, der fjellene er brattere og magasinering av vannet ofte krever bygging av enorme demningsanlegg. Svensk vannkraft krevde også adskillig mer omfattende reguleringer for å kunne utnyttes effektivt (Hjulström 1942:118). Mange av de svenske vassdragene var allerede regulert til fordel for jordbruket, noe som liten grad var et problem i Norge (Sejersted og Adams 2011). Gjennom å utnytte de naturlige reservoarene og den store fallhøyden ned fra plataet kunne norske vassdrag produsere noe av verdens billigste strøm. Dette på tross av at de beste fossefallene ofte lå på vanskelig tilgjengelig steder der det bodde lite folk og infrastrukturen var dårlig. Den andre fordelten var det faktum at i norsk lov kunne vassdragsrettigheter være på private hender. Utbyggere av norsk vannkraft hadde opprinnelig mindre innblanding fra myndighetene enn i andre land.

De utenlandske investorene fant ofte ikke veien til Norge helt på egenhånd. Som regel opererte de i samarbeid med norske og svenske gründere som kjente til forholdene i landet og hadde gode kontakter. Det erketypiske eksempelet på dette er de mange selskapsdannelsene som kom ut av miljøet rundt gründeren Sam Eyde. Sam Eyde var en norsk ingeniør, utdannet i Tyskland, som hadde returnert til Norge med store ambisjoner for utnyttelsen av kraften i norske vassdrag (Grimnes 2001). Eyde var blant annet med på å grunnlegge *Elektrokemisk* (Elkem) sammen med svenske investorer, *Norsk Hydro* med svenske og franske investorer, og kraftselskapet *A/S*

Tyssefaldene. Miljøet rundt Eyde var også sentralt for at selskaper som det britiske karbidselskapet *Sun Gas Company* etablerte seg i Odda og at det franske aluminiumselskapet *Det Norske Nitridaktieselskap* (DNN) kom til Eydehavn og Tyssedal (Kollenborg 1962). Senere ble også den norske advokatstanden et viktig binneledd mellom utenlandske investorer og norske myndigheter og næringsliv (Espeli et al. 2008).

På tross av at investeringene i norske vassdrag kunne gi både nye inntektskilder og arbeidsplasser var det mange som ikke var udelt positiv til den nye kraftkrevende storindustrien. Mye av bakgrunnen for dette var frykten for at mektige utenlandske selskaper kunne undergrave Norges nyvunne uavhengighet. Akkurat hvordan dette kunne komme til å manifestere seg virker det å ha vært litt delte meninger om. Enkelte trakk fram faren for store internasjonale karteller og deres mulighet til å påvirke den norske økonomien og undergrave den frie konkurransen i markedet. Særlig ble det fryktet at utenlandske selskaper kunne havne i en monopolposisjon i den private elektrisitetsforsyningen, for så å ta urettmessig høye priser som kunne skade norsk småindustri og norske privathusholdninger.

Andre forespeilet mer dramatiske sikkerhetspolitiske konsekvenser. Under debattene til den første konsesjonsloven i 1906 ble det blant enkelte stortingsmenn trukket paralleller til Boerkrigen (1899-1902). Boerkrigen hadde i stor grad blitt utløst av et enormt gullfunn i Witwatersrand i boerrepublikken Transvaal. Konflikten som etter hvert oppstod mellom de stort sett britisk eide gruveinteressene og myndighetene i Transvaal førte til slutt til at det britiske imperiet underla seg Transvaal og Oranjerestaten etter en lang og blodig krig – en krig der den norske opinionen stort sett hadde sympatisert med boerne (Berg 1995:106-107; Judd og Surridge 2002). Var det en reell fare for at stormaktene kunne føle seg berettiget til å intervensjonere i Norge hvis deres landsmenn eide mesteparten av de store verdiene i landet?

Den norske skepsisen mot den nye kraftkrevende storindustrien kom på flere plan. Deler av den norske befolkningen var skeptisk til storindustrien på grunn av de sosiale konsekvensene. Storindustrien utfordret posisjonen til de norske selveiende bøndene som ofte ble framholt som både bærere av den norske kulturen og som grunnfjellet i det norske demokratiet. Christian Michelsen, som var norsk statsminister ved unionsoppløsningen i 1905, fryktet at storindustrien skulle føre med seg et ”ulykkelig proletariat” med de samme splittende klassekonflikter som man kunne se i andre europeiske land (Kjeldstadli 1994:27). De best egnede vassdragene ofte var å finne i trange fjelldaler der det var få muligheter for annet arbeid. Et selskap som etablerte seg på slike steder ville få en enormt sterk stilling lokalsamfunnet, der arbeiderne stort sett var fullstendig avhengig av selskapet. Nedleggelse eller midlertidig stans i produksjonen ville få enorme sosiale konsekvenser, med fattigdom og politisk uro. En stor utbredelse av eksportrettet industri ville også gjøre landet mer sårbart for konjunktursvingninger i den internasjonale økonomien – svingninger

som var helt utenfor landets kontroll. Blant enkelte, særlig hos de mest konservative bondeinteressene, var dette et argument mot all form for storindustri.

Mot innsigelsene stod ønsket om modernisering og økonomisk framgang. Befolkningstallet i Norge steg mye og utvandringen til Amerika var stor. Ny industri kunne være med på å gi nye arbeidsplasser og nye muligheter for de mange unge som ikke fikk arbeid i de tradisjonelle næringene. Men med modernisering ved hjelp av utenlandske investorer kom også frykten for at de virkelig store inntektene fra de norske vassdragene ville gå ut av landet. Dette var ikke nødvendigvis et argument mot storindustrien i og for seg, men snarere et prinsippsspørsmål om hvem som skulle ha rett på å eie naturressurser. Norske vassdrag kunne nemlig eies privat, i motsetning til vassdrag på det europeiske kontinentet som stort sett var offentlig eiendom. Forskjellene mellom de norske og de kontinentale lovene skyltes i stor grad at elvene på kontinentet i århundrer hadde vært viktige transportåre for båttrafikk, noe som var mindre relevant i Norge (Thue 2003:26). I praksis betydde dette at det var så godt som fritt fram for private selskaper å kjøpe og bygge ut norske vassdrag uten innblanding fra myndighetene.

Ettersom norske vassdrag kunne eies privat ble de også ettertraktede spekulasjonsobjekter. Som regel var vassdragene opprinnelig eid av bøndene som eide land ved breddene av vassdraget, men da teknologien gjorde vannkraften mer verdifull, var det flere norske "fossespekulanter" som tok til å kjøpe opp vassdragsrettigheter. De norske fosseskjøperne hadde sjelden planer om å bygge ut vassdragene selv, men spekulerte i at de senere kunne selge rettighetene videre til en bedre pris enn det de kjøpte dem for. Vassdragsrettigheter kunne ofte ha passert gjennom mange ledd før de kom i hendene på noen som var reelt interessert i å bygge ut vassdragene. Politisk sett var dette problematisk. De opprinnelige grunneierne, som ikke kjente til vassdragenes verdi, ble ofte lurt til å selge rettighetene sine til svært lave priser. Spekulasjonen kunne også tenkes å være et hinder for at vassdragene ble bygget ut, ettersom spekulantene drev opp prisene på vassdragene (Thue 2003:48-49; Thue 2006:47).

Den politiske reaksjonen på disse utfordringene kom til å manifestere seg i konsesjonslovene som ble utviklet fra 1906 til 1917. Det eksisterte riktignok en statsborgerlov av 1888 som krevde at alle utlendinger måtte søke om konsesjon for ervervelse av fast eiendom. Denne loven kunne lett omgås ved at en potensiell utenlandsk investor stiftet et norsk datterselskap, da loven ikke tok høyde for om et norsk selskap var norskeid eller ikke. Den gamle statsborgerloven inneholdt heller ikke anledning for å knytte betingelser til konsesjonen.

De nye konsesjonslovene endret både innhold og hovedfokus ettersom tiden gikk. Dette skjedde både som et resultat av at ambisjonene om offentlig innblanding vokste hos ledende politikere, samt at loven ble utvidet som en reaksjon på de utfordringene som ble åpenbart

under håndhevelsen av loven. Særlig ble omfanget av loven utvidet som et forsøk på tette smutthull i loven (Dugstad 2011:12-24). I den forstand kan en si at de nye lovene skapte et behov for strengere lover bare ved sin eksistens. Så lenge lovene kunne unnviktes måtte de enten forkastes eller utvides, selv om det kunne få konsekvenser for grupper som i utgangspunktet lå utenfor det ”problemet” som loven var tenkt å løse.

”Panikkloven” og de midlertidige konsesjonslovene

Den første konsesjonsloven som ble vedtatt i all hast på våren 1906 var først og fremst ment som et middel som ga den norske regjeringen mulighet til å bremse uønskede oppkjøp av norske vassdrag. Den midlertidige konsesjonsloven fikk raskt tilnavnet «Panikkloven» og var utløst av en serie artikler i avisa Verdens Gang som advarte mot den høye andelen av utenlandsk eierskap og at flere og flere store norske vassdrag havnet på utenlandske hender. Uroen ble forsterket av at statens daværende kanaldirektør, Gunnar Sætren, hadde spilt en tvilsom dobbeltrolle i sitt embete og vært behjelpelig med å få i stand Eyde-gruppens oppkjøp av Rjukanfossen (Thue 2006:66-71).

Med den nye loven av 1906 måtte alle selskap med begrenset ansvar og utenlandske privatpersoner søke om konsesjon fra den norske regjeringen for å erverve norske vassdrag. I håndhevelsen av loven introduserte den norske samlingsregjeringen et nytt prinsipp som ikke var spesifisert i loven; konsesjon kunne ikke bare nektes, men også gis på vilkår. Til å begynne med var vilkårene som ble knyttet til konsesjonene svært moderate; kun med regler om antallet norske statsborgere i styret. Men Michelsen-regjeringen introduserte raskt nye betingelser, som inkluderte skatter til staten, krav om bruk av norskproduserte materialer og maskiner hvis prisen på de norske materialene og maskinene ikke oversteg importprisen med mer enn 10 %. De utenlandske investeringene skulle i enda større grad skape ringvirkninger i den norske økonomien, og en grobunn for norsk elektroteknisk industri.

Det mest kontroversielle betingelsen som Michelsen-regjeringen innførte på vannkraftkonsesjoner var ”hjemfallsretten”. Denne særskilte bestemmelsen ble først gitt som et vilkår på en konsesjon til et sveitsisk konsortium som ønsket å bygge ut Kinso-vassdraget i Kinsarvik, nord for Tyssedal. Hjemfallsretten innebar at vassdragseiendommene, inkludert kraftanlegg, skulle tilfalle staten vederlagsfritt når konsesjonstiden var omme, som i tilfellet for denne konsesjonen var 75 år. Hjemfallsretten var et radikalt kompromiss mellom ønsket om offentlig kontroll og privat investering. Tanken var at ettersom ingen private selskap opererte med en så lang tidsramme for sine investeringer ville hjemfallsretten spille liten praktisk rolle for lønnsomheten til et kraftkrevende foretak. Men ettersom vannkraften var en fornybar energikilde, ville det norske folket i framtiden få nyte godene av utenlandskseide kraftutbyggingen.

I ettertiden er blitt en del diskutert hvem som brakte hjemfallsprinsippet inn i den norske

debatten. Enkelte har pekt på Sam Eyde som tilbød staten å overta hele Rjukanfoss-anlegget etter 80 år hvis den norske staten ville gi Eydes selskap et fordelaktig lån på 18 millioner kroner (Hodne 1981:367). På den annen side hadde lignende prinsipper blitt praktisert i andre vannkraftrike land, blant annet enkelte sveitsiske kantoner, som Zürich, Wallis, Bern og i det tyske storhertugdømmet Baden (Annaniassen 1983:262-273). Vassdragsdirektøren som erstattet Sætren, Ingvar Kristensen, hadde selv studert vassdragsadministrasjonen i Sveits.

Konsesjonslovene ble også utvidet til å omfatte mineraler og skog. Her er det verdt å merke seg at loven ble praktisert adskillig strengere for skogbruket enn for vannkraft og mineraler. Skogbruket var en næringsvei med lange tradisjoner i det norske samfunnet, og i motsetning til mineraler og vannkraft ble det ikke sett på som nødvendig med utenlandsk eierskap for tilstrekkelig å kunne utnytte denne ressursen. Derfor skulle skogbruket først og fremst forbeholdes nordmenn (Haaland 1995:62). Loven ble også utvidet til å omfatte alle bedrifter som leide kraft produsert av vannkraft over 250 hk. Dette betydde at konsesjonsloven ikke bare omfattet det meste av kraftkrevende industri, men også de som kun brukte mer moderate mengder med elektrisitet. Denne bestemmelsen ble innført for å hindre at kraftselskaper som hadde bygget ut vannkraftproduksjon før konsesjonsloven trådte i kraft kunne leie ut denne kraften til industriselskap uten noen som helst form for kontroll.

Christian Michelsen trakk seg som statsminister i 1907 på grunn av sykdom og på grunn av at hans ønske om et borgerlig samlingsparti ikke fikk den støtten han hadde håpet på. Regjeringstømmene ble overlatt til venstre-politikeren Jørgen Løvland, som hadde vært utenriksminister under Michelsen. Under Løvland-regjeringen presenterte justisminister Johan Olaf Bredal et forslag til en permanent konsesjonslov i 1908. Lovforslaget fulgte rimelig tett de prinsippene som hadde blitt etablert i håndhevelsen av den midlertidige loven. Konsesjoner til utlendinger og utenlandskeide selskaper skulle tilknyttes hjemfallsrett, med en normal konsesjonstid på 60-80 år, og en absolutt maksimumsgrense på 99 år. I tillegg var det krav til et visst antall norske statsborgere i styret samt betingelser om bruk av norske varer. Lovforslaget inneholdt også fullmakt til å stille ytterlige vilkår som ikke var spesifisert i loven.

Hovedfokuset i lovforslaget kan sies å være *nasjonal-kapitalistisk*. Det vil si at utenlandske selskaper og privatpersoner ble pålagt betingelser ment til å tjene både det norske næringslivet og den norske staten. Nordmenn og norskeide selskaper på den andre siden var fritatt for slike betingelser.

Castberg/Knudsen-konsesjonsloven av 1909

Bredals lovforslag kom aldri opp til votering i Stortinget. Stortingsrepresentantene fra det tidligere Venstre som ikke støttet regjeringen gjorde opprør og dannet et nytt "konsolidert" Venstre med

skipsrederen og industrialisten Gunnar Knudsen som leder. Gunnar Knudsen trakk Bredals lovutkast. Et nytt forslag til permanente konsesjonslover ble presentert i 1909. Foruten Gunnar Knudsen var hovedarkitekten bak det nye lovforslaget Johan Castberg. Castberg var justisminister i Gunnar Knudsens nye venstre-regjering og en erklært tilhenger av den amerikanske økonomen Henry George, som hevdet at naturressurser burde være et felles gode (Thue 2003:42-54). Ideene til Henry George hadde også vært grunnleggende for "Frei Land"-bevegelsen i Sveits som først hadde fremmet krav om hjemfallsrett og sterk offentlig beskatning av vassdragsutbyggingen i Sveits (Annaniassen 1983:163). Castberg var også, i likhet med Gunnar Knudsen, svært opptatt av sosial reform. Under Gunnar Knudsens konsolidering av Venstre hadde partiet på mange måter trukket mot venstre. I stedet for å forene de moderate borgerlige i ett parti for å stå samlet mot sosialistene, gikk det nye Venstre i en mer sosialreformerende retning som kunne ta noe av brodden vekk fra sosialistenes krav (Kjeldstadli 1994:24).

Hovedfokuset for Castberg og Knudsens konsesjonslover var betraktelig endret fra Bredals lovforslag. Castberg var særlig opptatt av å hindre en hver form for monopoldannelse som kunne gi enkelte private aktører for stor makt i samfunnet, og som dermed kunne hindre norske husholdninger og småindustri tilgang på rimelig elektrisitet. Monopolproblemet var en utfordring som de aller fleste land stod ovenfor i elektrisitetsutbyggingen. Særlig når det gjaldt vannkraft var det som regel et begrenset antall gode utbyggingsmuligheter på et geografisk sted, og i tillegg til kraftutbyggingen var strømmettet svært kostbart å bygge ut. Det var derfor svært vanskelig å ha noen reell konkurranse mellom kraftprodusentene på ett og samme sted (Hausman et al. 2008:22). For å forhindre at kraftselskapene kunne diktere prisen helt, innførte Castberg og Knudsens nye lovforslag et krav om at konsesjonæren måtte sette av opp til 10 % av kraften som ble produsert til den lokale kommunen eller til staten til en fastsatt pris, som igjen kunne forsyne befolkningen med rimelig elektrisitet. Men Castberg nøyde seg ikke kun med å forhindre monopol i elforsyningen. Industriselskaper som brukte vannkraft kunne også bli pålagt å gjøre en viss andel av sin produksjon tilgjengelig for det norske markedet. Prisen ble bestemt av staten og skulle være produksjonspris med tillegg av "rimelig fortjeneste". Castberg framholdt for Stortinget at han så på konsesjonslovene som en del av en større internasjonal kamp mot kapitalkonsentrasjon og karteller og viste til anti-trust politikken til president Theodore Roosevelt i USA.

Den mest kontroversielle endringen var at i det nye lovforslaget ble også norskeide private selskaper underlagt de samme reglene for betingelser som før var forbeholdt utenlandske selskap, inkludert hjemfallsretten. De eneste som var unndratt slike bestemmelser var norske privatpersoner og selskaper eid av stat eller kommune. Med dette ville Norge gå enda lengre i georgistisk retning enn noe annet land, med vederlagsfri hjemfallsrett på alle nye private investeringer i vannkraft (Thue 2003:69-73). Selv om hjemfallsretten hadde sine paralleller i andre land, var det ikke noe

annet land som etablerte den som et konsekvent og ufravikelig prinsipp. Med andre ord ga konsesjonsloven klare preferanser for offentlig eierskap. Dette ble svært kontroversielt, og ble av motstanderne tolket som et angrep på eiendomsretten.

Den permanente loven fra 1909 hadde også en mye tydeligere sosial dimensjon. Dette var i stor grad en reaksjon på de utfordringene som meldte seg på ensidige industristeder som Odda, Rjukan og til en viss grad Notodden der industriselskapet eide både arbeidsplassen, boplassen og handelsplassen. Den nye loven inneholdt en rekke betingelser for hva arbeiderne kunne forlange fra sin arbeidsgiver. Dette inkluderte boliger av en viss standard, uten beregnet profitt for selskapet, tilgang på oppholdsrom, geistlige tjenester og kooperativ handelsbod der overskuddet gikk til arbeiderne.

Det nasjonale elementet var riktignok langt fra glempt. Utvidelsen av loven hadde nemlig i så henseende en stor fordel ovenfor de tidligere konsesjonslovene. Før aksjeloven kom i 1910 var det ikke mulig for myndighetene å kontrollere hvem som eide hvilke aksjer på et gitt tidspunkt (Haaland 1995:57, 78-79). Det var derfor mulig for utenlandske investorer å søke konsesjon som et norskeid marionettefirma, for så å kjøpe opp firmaet etterpå og overta konsesjonen. Ettersom de fleste store investeringene i norsk vannkraft var utenlandske, var også den nye konsesjonsloven en måte å sikre at disse investeringene ikke unngikk betingelsene knyttet til konsesjonene. I en tale om konsesjonslovene i 1910 utalte Gunnar Knudsen at hvis det hadde vært praktisk mulig å diskriminere mot utenlandske investeringer, så var han for en slik ordning (Dugstad 2011:17). Konsesjonsloven hadde altså blitt utvidet til dels for å unngå at utenlandske selskaper unndro seg konsesjonsplikten. Den nye loven beholdt også den etablerte praksisen med at det fortrinnsvis skulle brukes norske materialer og arbeidere.

Knudsen-regjeringens lovforslag ble vedtatt i Stortinget 18. september 1909, men med knapp margin. Den nye konsesjonsloven forble svært kontroversiell og var en viktig årsak til at Knudsen-regjeringen tapte stortingsvalget på høsten 1909. Knudsen-regjeringen ble erstattet av en koalisjonsregjering av Høyre og Frisinnede Venstre under ledelse av Wollert Konow. Konow-regjeringen kom aldri så langt at den forsøkte å endre loven, men det ble forsøkt da en ny regjering bestående av de samme partiene og under ledelse av høyremannen Jens Bratlie erstattet Konow-regjeringen i 1912. Bratlie-regjeringen utarbeidet et nytt lovforslag som beholdt en del av 1909-loven, men fjernet hjemfallsretten for norskeide selskaper. Forslaget kom imidlertid aldri opp i Stortinget. Ved valget i 1912 fikk Gunnar Knudsens Venstre revansj, og fikk et klart flertall i Stortinget. Knudsen kastet så regjeringen, og etter at han igjen satt i statsministerstolen ble også lovforslaget kastet.

Veien mot den endelige konsesjonsloven

På tross av konsesjonslovene minket ikke de utenlandske investeringene i norsk vannkraft i noen særlig grad. Helt fra begynnelsen av var konsesjonslovene blitt håndhevet relativt liberalt, og de aller fleste konsesjonssøknader ble innvilget (Lange 1977; Annaniassen 1983). Ønsket om modernisering og økonomisk vekst gjorde det helt nødvendig for de norske regjeringene å akseptere direkte investeringer fra utlandet. De utenlandske investeringene skulle med andre ord pålegges hjemfallsrett og underlegges enkelte plikter ovenfor lokalsamfunnet, men det skulle ikke legges avgjørende hindringer i veien for investeringsvillige utlendinger. For de norske regjeringene gjaldt det at nasjonen fikk en rimelig stykke av kaken - og hvis det ikke ble noen kake i det hele tatt ble det jo heller ikke noe stykke å få.

Den norske opinionen snudde seg etter hvert imot den liberale håndhevelsen av konsesjonsloven. Da et britisk selskap fikk konsesjon på å bygge ut Auravassdraget på Nord-Møre i 1913, var det mange kritiske røster i Stortinget mot Knudsen-regjeringens konsesjonspolitik. Motstanderne mot konsesjonsloven av 1909 argumenterte med at hvis norskeide og utenlandskeide selskaper skulle likestilles i konsesjonssammenheng var det likt med å gi de utenlandske selskapene et fortrinn, ettersom de var adskillig sterkere og hadde mer kapital å rutte med. Det kom også kritiske røster fra Vassdragskommisjonen som var satt ned av Knudsen-regjeringen for å utale seg i alle konsesjonssaker. Kommisjonen hevdet at utenlandske selskaper kontrollerte vannkraftrettigheter på til sammen over 1 000 000 hk, mens norskeide private selskaper kun kontrollerte omkring 25 000 hk. Kommisjonen anbefalte at alle utenlandske selskaper burde hindres i å erverve nye kraftkonsesjoner, i hvert fall for en stund (Mjeldheim 2006:99). For motstanderne av den liberale politikken var det ikke nok at kraftverkene kom på norske hender etter to generasjoner hvis norsk industri i mellomtiden skulle være fullstendig preget av utenlandsk dominans.

Da første verdenskrig brøt ut i 1914, begynte det norske næringslivet raskt å tjene store penger på shipping. Med bakgrunn fra disse inntektene gjorde helt norskeide selskaper for første gang sitt inntog i den kraftkrevende industrien, i form av selskaper som *A/S Saudefaldene*, *A/S Bremanger*, *A/S Osa Fossekompani* og ikke minst det fullintegreerte aluminiumsselskapet *A/S Høyangfaldene*, *Norsk Aluminium Co. (HF/Naco)* (Storli 2010:88-89; Dugstad 2011:20). I tillegg ble store utenlandskeide selskaper som Hafslund og Borregaard kjøpt ”hjem” (Stonehill 1965:41-43), og kun politisk intervensjon fra den franske regjeringen forhindret at Norsk Hydro ikke fikk en majoritet av norske eller skandinaviske aksjonærer (Andersen 2005:178-182). Nå kunne det se ut som det var mulig for norskeide selskaper å hevde seg i den kraftkrevende industrien. I konsesjonene til de norskeide selskapene ble det også inkludert betingelser om at aksjene kun kunne eies av nordmenn. Selv for den nye Knudsen-regjeringen så tiden moden ut for en reform av konsesjonsloven fra 1909.

Samtidig tydeliggjorde verdenskrigen de politiske utfordringene med utenlandsk eierskap. Særlig var byggingen av det franske selskapet DNNs aluminiumsverk i Tyssedal en vanskelig sak for den norske regjeringen. Som en konsekvens av krigsutbruddet hadde DNN trukket seg fra en rekke forpliktelser med sine norske samarbeidspartnere, som førte flere av dem ut i økonomiske vansker. Da aluminium viste seg å bli av større strategisk betydning enn det franske rustningsdepartementet først hadde antatt, presset de franske myndighetene DNN til å gjenoppta aluminiumsplanene i Tyssedal. DNN søkte om konsesjon, men tok til å bygge umiddelbart uten å vente på klarsignal fra de norske myndighetene. Et nytt aluminiumsverk i Norge representerte både en direkte konkurrent til norske HF/Naco, og i tillegg hadde franske myndigheter satt seg på bakbeina og nektet HF/Naco å drive bauxittgruvene sine i Frankrike. Gunnar Knudsen måtte balansere hensynet til norsk industri mot det vanskelige vennskapet til Ententemaktene. Forhandlingene var harde og varte i nesten to år, før den norske regjeringen og franske myndigheter kom fram til en løsning. DNN fikk til slutt på våren 1918 konsesjon på aluminiumsverket, som hadde blitt drevet på nåde siden 1916. Franske myndigheter måtte love en bedre behandling av HF/Naco, samt at DNN ble tvunget til å selge sine svovelkisforekomster i Grong til den norske staten (Fasting 1965; Brégaint 2008:108-114; Storli 2010:92-109; Dugstad 2011:28-37). Krigen hadde gjort båndene mellom private selskap og stat tettere, både i Norge og på kontinentet.

Revisjonen av konsesjonsloven varte over flere år, fram til den nye konsesjonsloven ble vedtatt i Stortinget den 14. desember 1917. Den endelige loven av 1917 framsto som en syntese av det *nasjonal-kapitalistiske* fokuset i de første konsesjonslovene og det *sosialreformistiske* og *anti-monopolistiske* fokuset i konsesjonsloven av 1909. I den nye loven ble det igjen en klar diskriminering mot utenlandsk eierskap. Dette ble riktignok ikke gjort ved å lette på betingelsene for norske selskaper, men ved å gjøre betingelsene for utenlandske selskaper enda strengere. I den nye loven skulle utenlandske selskaper kun under ”*særlige omstendigheter*” erverve seg norske vannkraftressurser. Loven ble også strengere for nordmenn. Den maksimale konsesjonstiden ble redusert fra 60 til 80 år, til 50 år – eller 60 år med Stortingets godkjenning.

Enkelte av de sosial-reformistiske aspektene ved konsesjonsloven ble også styrket. I den nye loven ble det forbudt for industriselskaper som leide ut husrom til arbeiderne sine å kaste dem ut som et resultat av streik eller arbeidskonflikter. Men det var ikke bare arbeiderne som skulle nyte godt av vannkraften. De argeste motstanderne mot den kraftkrevende industrien var å finne blant deler av den norske bondestanden. Ved den nye loven ble det åpnet for at det kunne settes en konsesjonsbetingelse som krevde at bedrifter som produserte kunstgjødsel måtte sette av en viss andel av sin produksjon (som regel rundt 10%) til norske bønder. I motsetning til de tidligere anti-monopol klausulene, inkluderte denne betingelsen at kunstgjødselselskapene måtte selge produktene sine en pris som var lavere enn eksportprisen. Industrien skulle nå være med på å

subsidiere det norske jordbruket direkte.

Loven ble også utvidet til å omfatte norske privatpersoner. Dette ble gjort for å hindre privatpersoner i å kjøpe opp fosser i spekulasjonsøyemed, men også for å hindre bedriftseiere fra å omgå konsesjonsloven ved å tilegne seg vassdrag som privatperson. Denne endringen kom som en direkte konsekvens av at Ragnvald Blakstad, direktør i A/S Tyssefaldene, hadde sikret seg nye vassdrag til selskapet ved at vassdragene var formelt sett eid av ham personlig (Angell 2006:201-205). Ettersom Ragnvald Blakstad var norsk statsborger, hadde han heller ingen konsesjonsplikt. På tross av at denne utvidelsen av loven kunne virke unngåelig med tanke på å tette smutthull, ble dette prinsippet lovens mest kontroversielle aspekt. Motstanderne hevdet at loven stred imot grunnlovens § 105 som forbød staten å overta privat eiendom fra norske borgere uten kompensasjon. I 1918 avgjorde til slutt høyesterett at loven ikke var grunnlovsstridig. Fire dommere stemte for og fire stemte imot, men formannens dobbeltstemme ble avgjørende (Hanisch et al. 1999:49).

Med konsesjonsloven av 1917 var det etablert et klart hierarki i hvem som ideelt sett skulle bygge ut norsk vannkraft. Først kom det offentlige, så private norskeide selskaper og så, hvis ingen andre hadde anledning, skulle utenlandskeide selskaper få slippe til. Det offentlige skulle også ha forkjøpsrett på alle vassdrag, og den nye loven fastsatte samtidig at staten hadde rett på å løse inn anlegg – mot kompensasjon – etter kun 35 år. Samtidig var det for de aller fleste norske politikere et sterkt ønske om at vassdragene faktisk ble utbygget. Hvis lovene ble satt for strenge kunne det tenkes at utenlandske investorer ikke ville investere i norsk vannkraft *når* det var behov for det. Men hvor balansepunktet mellom strenge betingelser og stadige investeringer lå, var ikke lett å avgjøre. Dette førte til at lovene fikk en svært fleksibel form, som åpnet for at betingelsene kunne variere mye etter håndheverens skjønn.

Loven hadde også en svært demokratisk utforming. I konsesjonsbehandlingen skulle både lokale myndigheter og et spesialorgan få uttale seg før avgjørelsen ble tatt av regjeringen. Spesialorganet for vannkraft gikk opprinnelig under navnet Vassdragskommisjonen og bestod av vassdragsdirektøren og fire medlemmer utpekt av regjeringen. I 1919 bestemte Stortinget at alt av statens vassdrag og elektrisitetsadministrasjon skulle samles under en paraply, som Norges Vassdrag og Elektrisitetsvesen (NVE). Organisasjonen skulle ledes av et Hovedstyre som bestod av fire embetsmenn og fem medlemmer valgt av Stortinget. Stortinget valgte som regel stortingsmenn til å sitte i NVEs hovedstyre, grovt sett basert på størrelsesforholdene mellom partiene på Stortinget. Hovedstyret for NVE erstattet Vassdragskommisjonen i konsesjonssakene, men fikk raskt utvidet mandat til å gå i direkte forhandling med konsesjonssøkerne, selv om NVE ikke hadde myndighet til å avgjøre sakene selv (Dugstad 2011:58). Den eiendommelige sammensetningen av Hovedstyret i NVE er et godt eksempel på hvor langt ønsket om en demokratisk kontroll på

naturressursforvaltningen gikk.

Konsesjonsloven la også opp til at det skulle være Stortinget, istedenfor regjeringen, som avgjorde de største konsesjonssakene. Hvis konsesjonssaken gjaldt ervervelse av et vassdrag som var antatt å gi en effekt på mer enn 10 000 hk. (ca. 7,5 MW) elektrisk kraft, måtte konsesjonen godkjennes av Stortinget. Løsningen med at konsesjoner måtte godkjennes i nasjonalforsamlingen var nesten unikt for Norge – kun Island hadde lignende lover. Regjering og Storting hadde også ganske vidtgående fullmakter i konsesjonsspørsmålet. Selv om det var listet opp et sett av betingelser i loven som dekket mange ulike forhold, var det også åpning i loven for å legge til helt nye betingelser hvis ”allmenne hensyn” stod på spill.

Konsesjonslovene i praksis

I motsetning til hvordan konsesjonslovene tidligere hadde blitt håndhevet virker det som om Knudsen-regjeringen også så for seg en endring i håndhevingen av loven ovenfor utenlandske selskap. Under krigen var det ingen utenlandske investeringer av betydning utenom DNNs anlegg i Tyssedal. Men rett etter krigen kom det to søknader fra to britiske selskap som ønsket å bygge henholdsvis et rjernsverk og et omfattende stålverk i Odda. Ingen av disse selskapene fikk konsesjon, på tross av at produksjon av jern og stål ble sett på som et viktig nasjonalt mål (Dugstad 2011:46-54).

Den restriktive konsesjonspolitikken ble riktignok endret etter kort tid. På høsten 1920 havnet Europa i en økonomisk etterkrigsdepresjon, med dramatiske økonomiske konsekvenser for den kraftkrevende industrien i Norge. Samtidig havnet de største norske forretningsbankene i en dyp krise. Bankene eide betydelige andeler av de nye norske kraft- og industriselskapene, men hadde ikke midler til å redde dem ut av krisen. Bankene så ingen annen utvei enn å kvitte seg med selskapene, og en etter en ble de norske selskapene solgt til utenlandske investorer. A/S Saundefaldene ble solgt til *Union Carbide*, HF/Naco ble solgt til *Aluminum Company of America* (Alcoa) og A/S Bremanger solgte selskapet sitt til tyske *Beer, Sondheimer Co.*

Riktignok førte den høye arbeidsledigheten til at enkelte ønsket en enda strengere konsesjonslov. Under etterkrigsdepresjonen hadde mange av de kraftkrevende fabrikkene stanset produksjonen, arbeiderne befant seg raskt uten jobb og inntekt. I de små ensidige industristedene som Odda, Rjukan og Sauda ble nøden særlig stor. Både fra enkelte medlemmer i hovedstyret i NVE, fra Arbeiderpartiet, samt deler av Bondepartiet og Venstre ble det ytret ønske om at det ved nye konsesjoner skulle settes av et fond som kunne brukes til å lønne arbeiderne i tilfelle driftstans. Dette skulle komme i tillegg til det fondet konsesjonsloven allerede krevde at konsesjonæren satte av til kommunens fattigkasse. I utgangspunktet ønsket nok Arbeiderpartiets politikere en omfattende arbeidsledighetsreform, men fordi konsesjonsloven åpnet for å introdusere nye vilkår

kunne en konsesjonsbehandling i Stortinget brukes som en brekkstang til å fremme prinsipielle politiske saker. De ansøkende selskapene steilet ved forslaget og nektet å gå med på prinsippet om et fond. Ettersom konsesjonsloven ikke hadde tilbakevirkende kraft ville en slik bestemmelse gi nye selskaper et betydelig handikap i forhold til selskaper som hadde fått konsesjon tidligere. Til syvende og sist var mulige nye arbeidsplasser så viktige at det store flertallet av stortingsrepresentanter ikke var villig til å risikere dem ved å sette en hardere linje mot ansøkende selskaper (Dugstad 2011:108).

Stort sett gikk den norske håndhevelsen av konsesjonsloven tilbake til slik den hadde blitt praktisert før første verdenskrig. De ulike regjeringene og NVE var stort sett positive til investeringer fra utlandet, og forsøkte å finne et balansepunkt der det offentlige fikk en ”passende” del av kaka, samtidig som myndighetene som regel sørget for å lette på kravene hvis det så ut som de utenlandske interessene kunne komme til å miste tålmodigheten. Denne linjen fikk en del kritikk i pressen og på Stortinget, der Bondepartiet var ledende i å kritisere den liberale konsesjonspolitikken. Særlig i de sakene der det var snakk om norskeide selskaper som ble solgt til utlandet for å unngå konkurs, fikk regjeringene mye kritikk for gi etter for press fra de utenlandske oppkjøperne. Her viste den fleksible utformingen av konsesjonsloven sin bakside. Det var ikke bare regjeringen som kunne presse investorene, men også motsatt.

På tross av en mer liberal konsesjonspraksis gikk ikke alle søknader like glatt gjennom konsesjonsforhandlingene. Da *British Aluminium Company* (BACo) ønsket å utvide sitt aluminiumsverk i Vennesla i 1924, ble konsesjonssøknaden rotet inn i et politisk virvar der lokale interesser i Vest-Agder stod sterkt mot hverandre. Da konsesjonen kom opp i Stortinget i 1925, vedtok Stortinget å utsette en endelig avgjørelse. Selv om Stortinget til slutt innvilget konsesjon i 1926, endte BACo med å skrinlegge planene på Sørlandet (Sandvik og Andresen 2000:70-73). På midten av 1920-tallet hadde også Alcoa store planer om å bygge et gigantisk aluminiumsverk i Kinsarvik, nord for Tyssedal. Men saken måtte i følge loven godkjennes av Stortinget, noe som førte til betydelige utsettelse. I mellomtiden endret Alcoa planene sine, og bygget isteden et nytt anlegg i Quebec (Storli 2010:175-189). Konsesjonsloven var nok ikke den eneste grunnen til at Alcoa endret sine planer, men Quebec hadde på det tidspunktet hadde mye mindre restriktiv vannkraftpolitikk (Froschauer 1999). Det var betydelige penger det var snakk om. Alcoas Kinsarvik-anlegg var anslått til å koste 80 millioner kroner, noe som tilsvarte 1,4 % av Norges BNP i 1925.

Konsesjonslovene forble kontroversielle i mellomkrigstiden. Mange var snar til å gi de omfattende konsesjonslovene deler av skylden for vanskelighetene. Fra den norske industrien var det den omfattende og til dels uoversiktlige søknadsprosessen som fikk mest kritikk. De sosiale betingelsene og hjemfallsretten ble i mindre grad sett på som dempende på utlendingers

investeringsvilje. Men det var også andre utfordringer som fikk konsekvenser for den norske kraftkrevende industrien. Mellomkrigstiden var preget av stadig økende handelsbarrierer, og en del av de kraftkrevende produktene som aluminium og nitrater ble sett på som strategiske ressurser for stormaktene. Blant annet iverksatte Frankrike omfattende tiltak for å bli selvforsynt med aluminium, på tross av at det franske aluminiumet kostet adskillig mer enn det norskproduserte (Storli 2010:196).

Arven fra konsesjonslovene?

På tross av erfaringene fra mellomkrigstiden ble konsesjonslovene beholdt relativt uendret fram til 1970-tallet. I etterkrigstidens Norge passet konsesjonsloven med sin fullmaktskarakter godt for Arbeiderpartiets styringsoptimistiske program. Men under Arbeiderpartiet fikk staten en ny rolle som kraftutbygger for den kraftkrevende industrien, istedenfor at industrien selv skulle bygge ut kraftverkene med påfølgende avgifter og hjemfall. Selv om konsesjonsloven for vannkraft på sett og vis fikk mindre direkte betydning etter Andre Verdenskrig, var den stadig et viktig prinsipp i landets forvaltning av naturressurser. Store ikke-norske industriselskaper fikk operere i landet, men skulle ikke få direkte kontroll over vannkraften. Den dag i dag blir over 90 % av all elektrisitet i Norge produsert av offentlig eide selskaper. Da oljen i Nordsjøen ble oppdaget på slutten av 1960-tallet var de gamle konsesjonslovene en viktig inspirasjon for hvordan den nye ressursen på norsk sokkel skulle forvaltes (Ryggvik 2009:31). Også her skulle en sterk statlig deltagelse være med på å sikre nasjonens interesser og sørge for at naturressursene kom hele befolkningen til gode.

Konsesjonsloven ga de norske myndighetene betydelige muligheter til å kontrollere utviklingen i økonomien. På mange måter representerte de første konsesjonslovene en brytningstid, der det offentlige skulle ta en mer aktiv rolle for å utjevne klassemotsetninger og sikre en viss økonomisk uavhengighet. Den hurtige omveltningen som den nye kraftkrevende industrien så ut til å bringe med seg og de samfunnsutfordringene det innebar, ble av flertallet av norske politikere ansett for å være for omfattende til å bli overlatt utelukkende til det frie markedet.

Kryssningspunktet mellom moderniseringsønsket og ønsket om nasjonal selvstendighet ga grobunn for en sterkere statsmakt som skulle skaffe nasjonen sikkerhet og større forutsigbarhet i møte med utenlandsk storkapitalisme.

Konsesjonslovene ble en begynnelse på en utvikling mot en form for *kontrollert kapitalisme* innenfor nasjonens grenser, som i vekslende styrke har vært et kjernepunkt i norsk økonomisk politikk fram til i dag. Konsesjonslovens sosial-reformistiske karakter kan også sees på som en tidlig stein i det som skulle utvikle seg til å bli det norske *sosialdemokratiet*. Pliktene konsesjonslovene ga arbeidsgiveren ovenfor sine arbeidere var riktignok svært beskjedne sett med

dagens øyne, men de er allikevel et viktig ledd i en lang rekke vedtak for å heve arbeidernes rettigheter og sikkerhet. Gjennom konsesjonslovene ble det også etablert et prinsipp at den norske vannkraften i størst mulig grad skulle være noe som kom hele fellesskapet til gode, gjennom offentlig eierskap og kontroll. Selv om konsesjonslovene har vært oppe til debatt de siste årene, står prinsippet om nasjonalt og offentlig eierskap stadig sterkt. Slik sett var det mer enn bare en ny industri som ble skapt av de norske fossene ved Notodden, Rjukan og Tyssedal, men også en grobunn for en ny samfunnsstruktur.

Litteratur:

- Andersen, Ketil Gjørme** (2005). *Flaggskip i fremmed eie : Hydro 1905-1945*. Pax forlag, Oslo.
- Angell, Svein Ivar** (2006). Aktieselskabet Tyssefaldene og konsesjonsspørsmålet. *Tyssefaldene : krafttak i 100 år : 1906-2006*. Jan Gravdal og Vidar Våde. Tyssedal, AS Tyssefaldene Nord 4 bokverksted: 250 s.
- Annaniassen, Erling** (1983). *Rettsgrunnlag og konsesjonspraksis : en undersøkelse av rettsgrunnlaget for vassdragskonsesjoner og dets håndhevelse i tidsrommet 1906-1910* Oslo ,.
- Berg, Roald** (1995). *Norge på egen hånd : 1905-1920*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Brégaint, David** (2008). Det "uønskede barnet" : Pechineys norske datterselskap DNN 1913-1958. *Globalisering gjennom et århundre : norsk aluminiumindustri 1908-2008*. Johan Henden, Kristin Aasbø, Asbjørn Karlsen og Hans Otto Frøland. Bergen, Fagbokforl.: 446 s.
- Dugstad, Andreas R.S.** (2011). *Chasing Waterfalls : Foreign direct investments and Norwegian watercourse concession policy 1916-1926*. Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.
- Espeli, Harald, Harald Rinde, et al.** (2008). *Våpendrager og veiviser : advokatenes historie i Norge*. Universitetsforl., Oslo.
- Fasting, Kåre** (1965). *Norsk aluminium gjennom 50 år : forhistorie og historikk 1915-1965 : Aktieselskapet Norsk aluminium company, A/S Nordisk aluminiumindustri*. Høyang, Oslo.
- Froschauer, Karl** (1999). *White gold : hydroelectric power in Canada*. UBC Press, Vancouver.
- Grimnes, Ole Kristian** (2001). *Sam Eyde : den grenseløse gründer*. Aschehoug, Oslo.
- Hanisch, Tore Jørgen, Espen Søylen, et al.** (1999). *Norsk økonomisk politikk i det 20. århundre : verdivalg i en åpen økonomi*. Høyskoleforlaget, Kristiansand.
- Hausman, William J., Peter Hertner, et al.** (2008). *Global electrification : multinational enterprise and international finance in the history of light and power, 1878-2007*. Cambridge University Press, Cambridge ; New York.
- Hjulström, Filip** (1942). *The economic geography of electricity : an outline* Uppsala ,.
- Hodne, Fritz** (1981). *Norges økonomiske historie 1815-1970*. Cappelen, Oslo.
- Haaland, Anders** (1995). *Fra konsesjonslov til "midlertidig trustlov" - norsk konkurransepolitikk 1905-1926*. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Bergen.
- Judd, Denis og Keith Surridge** (2002). *The Boer war*. John Murray, London.
- Kjeldstadli, Knut** (1994). *Et splittet samfunn : 1905-35*.
- Kollenborg, Egil** (1962). *Det Norske nitridaktieselskap : 1912-1962* Oslo ,.
- Lange, Even** (1977). "The Concession Laws of 1906-1909 and Norwegian Industrial Development." *Scandinavian Journal of History* 2(1977).
- Mjeldheim, Leiv** (2006). *Den gylne mellomvegen : tema frå Venstres historie 1905-1940*. Vigmostad & Bjørke, Bergen.

- Ryggvik, Helge** (2009). *Til siste dråpe : om oljens politiske økonomi*. Aschehoug, Oslo.
- Sandvik, Pål Thonstad og Espen Andresen** (2000). *Kristiansand energiverk : i elektrisitetens århundre, 1900-2000*. Verket, Kristiansand.
- Sejersted, Francis** (2002). *Demokratisk kapitalisme / revidert utvalg*. Pax, Oslo.
- Sejersted, Francis og Madeleine B. Adams** (2011). *The age of social democracy : Norway and Sweden in the twentieth century*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Stonehill, Arthur** (1965). *Foreign ownership in Norwegian enterprises*. Statistisk sentralbyrå, Oslo.
- Storli, Espen** (2010). *Out of Norway falls aluminium : the Norwegian aluminium industry in the international economy, 1908-1940*. Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.
- Thue, Lars** (2003). *For egen kraft : kraftkommunene og det norske kraftregimet 1887-2003*. Abstrakt forl., Oslo.
- Thue, Lars** (2006). *Statens kraft 1890-1947 : kraftutbygging og samfunnsutvikling*. Universitetsforlaget, Oslo.